

УДК728

Якубовський І.В.,
Національний університет «Львівська політехніка»

МІСЬКЕ САДИБНЕ ЖИТЛО В УКРАЇНІ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Проаналізовані основні напрямки розвитку архітектури міського садибного житла України та визначене місце садибного житла у Львові на тлі українських тенденцій. Запропоновано напрямки збереження архітектури міського садибного житла.

Ключові слова. Садибний будинок, житло, Львів, садиба, палац, вілла.

I. Вступ

Така особлива категорія житла, як міське садибне житло є цікавим явищем в архітектурі України яке виникло після зникнення міських murів у XVIII столітті та активно розвивається і до цього часу. Можна стверджувати про певні узагальнюючі тенденції у розвитку садибного житла у містах на території сучасної України, зважаючи, щоправда, на деякі регіональні особливості викликані, перш за все, історико-політичними факторами. Загалом, є очевидним що тема такого житла потребує докладного дослідження.

II. Виклад матеріалу

Архітектура Європи наприкінці XVIII – початку XIX ст. розвивалася під гаслом «другого» або «романтичного» класицизму. У «другому класицизмі» цінністю була не «вірність» канону, а відступ від нього, створювалося багато варіантів ордерних систем. Його особливістю стала можливість вибирати із прообразів попередніх епох, інтерпретувати та змінювати історичні архітектурні форми у відповідності до творчого завдання, а також наділяти символізмом форму, що відображало певну ідейну програму.

Значним явищем у межах «другого класицизму» була поява «стилю ампір», створеного «під замовлення» Наполеона Бонапарта Шарлем Персьє і П'єром-Франсуа-Леонардом Фонтеном. Головною ідеєю «стилю ампір» було демонстрація могутності Першої Французької імперії, тому взірцем для розвитку нової архітектурної мови стало зодчество імперського Стародавнього Риму у поєднанні із монументальністю архітекторів-візіонерів та мотивами архітектури Стародавнього Єгипту.

Головною альтернативою темам, які відсилали до спадщини римської античності у другій половині XVIII ст. стали теми Древньої Греції, архітектура якої була у той час «відкрита».

Самобутня школа класицизму була сформована у Росії, де розрізняють періоди екатерининського класицизму, який об'єднує ранній та зрілий класицизм (1760–1770-ті рр., 1780–1790-ті рр.), олександрівського або строгого класицизму (1800–1830-ті рр.) і пізнього класицизму, який також називають ампіром (1830–1840 рр.). Найвидатнішими архітекторами часу Катерини II були Василь Баженов, Матвій Казаков, Іван Старов.

Період, який означають як «класицизм», охоплює в Україні приблизно 1760–1850-ті роки. В Україні риси класицизму найшвидше проявили себе в архітектурі садиб, будівництво яких набрало в останній третині XVIII ст. величезних масштабів[1]. Садибами були складні комплекси, у структуру яких входили, окрім палацових будівель, храми, манежі, стайні, оранжереї, допоміжні будівлі, а також садово-паркові ансамблі. Найзначнішою садибою на території українських земель, що входили до складу Речі Посполитої, став палац Потоцького у Тульчині (Вінницька обл.), побудований за проектом О. Лакруа у 1782 р. (Рис.1) Це був грандіозний палацово-парковий комплекс з особливо ефектним головним двоповерховим корпусом, прикрашеним колонадою іонічного ордеру, яку візуально на ризалітах продовжили пілястри.

Рис.1 Палац Потоцького. Арх. О.Лакруа

Найзначнішим комплексом «романтичного класицизму» стала садиба у Сокиринцях (Чернігівська обл.), побудована у 1829 р. П. Дубровським. Нетрадиційно була розроблена класицистична схема: головний вхід акцентовано колонадою іонічного ордеру та банею, що увінчує центральну частину палацу; до входу ведуть імпазантні сходи, які спускаються у сад.

Проте садибною архітектурою не вичерпувався весь діапазон житлового будівництва. Діяльність поступово переноситься у міста. Тенденції до поживлення міського будівництва спостерігалися з початку XIX ст., коли були сформовані в основному нові містобудівні структури і поволі стало згортатися садибне будівництво. У містах розвивається будівництво палаців, особняків, а також багатоквартирних будинків. Основним типом будівлі для вельможного

дворянства залишався палац, типологія якого відходила безпосередньо від планувань палаців у садибах, проте через обмеженість земельних площ тут не було розвинених господарчих служб та великих парків. У Харкові на межі століть кілька невеликих палаців було зведено П. Ярославським: палац губернатора Сабурова (1799 р.), садиба фон Мінстера (кінець XVIII ст.) (Рис. 2), садиба Сердюкова на вул. Чернишевській, 14, створена у співавторстві із Михайлом Лобачевським (1808–1814 рр.). Композиція фасадів відзначається симетрією, акцентування головної осі портиком, стриманим декоруванням. Головні корпуси садиб фіксували червоні лінії вулиць [2].

Рис. 2 Садиба фон Мінстера (кінець XVIII ст.).
Арх. П.Ярославський

В цілому розвиток палацового будівництва у містах протягом останньої третини XVIII – першої половини XIX століть демонструє стійку тенденцію до нівелювання палацу як типу будівлі: зникає його домінуюча роль у міській структурі (палаці часто розташовують у рядовій забудові), зникають формально-композиційні ознаки «палацовості» (симетричність композиції замінюється асиметрією, портики редукуються до лоджій, зникає головна вісь як акцент). Натомість поширеним типом житлової будівлі заможного міщанства стає особняк. Незважаючи на їх порівняно велику кількість, планування особняків не відзначалося особливим розмаїттям: поздовжня і кілька поперечних стін поділяли внутрішній простір; головний вхід розташовувався, як правило, з боку внутрішнього двору. Проте сформувалися виражені регіональні тенденції. На Півдні через брак лісів і будівництво із великорозмірного черепашнику архітектура особняків вирізнялася особливою скупістю декору. Часом використовували мезоніни над центральною або боковими частинами будинку. На Правобережжі характерною ознакою було

перетворення ганку у невеликий портик та влаштування вздовж стін галерей [3].

Зміна суспільного устрою з феодального на капіталістичний у другій половині XIX ст. зумовили соціальну реструктуризацію населення, що призвели до зміни орієнтирів у сфері житлового будівництва. Розвиток домінуючого у період класицизму типу житла – замиської садиба – фактично занепав. В останній третині XIX ст. зводиться багато палаців. Одним із найпопулярніших місць для будівництва палаців та дач стає Крим. Палац Олександра III у Верхній Масандрі – один із найромантичніших палацово-паркових комплексів. Він будувався у кілька етапів (1880 р., 1892–1902 рр.) архітекторами М. Бушаром та М. Месмахером. Архітектура палацу – це мальовнича репліка на тему французького Ренесансу часів Людовіка XIV. Особливості його зовнішньому вигляду надає зовнішнє оздоблення стін метласкою та керамічною плитками, а також майолікові вставки, вітражі, розписи по склу.

У другій половині XIX ст. зміни у класовій структурі суспільства визначили соціальне замовлення на такі типи житлового будинку як особняк і вілла. У Харкові більшість індивідуальних будинків було зведено на вільних територіях. Це було обумовлене тим, що наприкінці XIX ст. міською владою було пущено у продаж землю міського резерву, яка являла собою велику незабудовану територію, що безпосередньо примикала до історичного ядра міста. У результаті за два десятиліття лише між вулицям Сумською та Пушкінською було побудовано біля сотні будівель. Переважно особняками були забудовані нові вулиці – Басейна (сьогодні – Петровського), Садово-Куликівська (сьогодні – Дарвіна), Максиміліанівську (сьогодні – Ольмінського), провулок Мироносницький (сьогодні – Совнаркоміська вулиця). Таким чином у Харкові склалася унікальна ситуація, коли забудовою особнякового типу був сформований образ вулиць міського центру: індивідуальні будинки, прилягаючи один до одного створювали єдиний фронт забудови. В Одесі особняків зводили менше. Серед небагатьох прикладів – особняки на вул. Пушкінській, 25–29 (1883–1884 рр., Ф. Гонсіоровський), у Сабанєєвському провулку, 5 (1893–1894 рр., В. Кабіольський). Їх планування характеризувалося раціоналізмом та чітким функціональним зонуванням.

Феноменом розвитку житла даного періоду стало дачне та курортного будівництва. Дачні поселення створювалися у південних районах (біля Одеси) та Криму. Найхарактернішим прикладом формування курортної забудови став Трускавець (Львівська обл.), який інтенсивно забудовувався віллами для здачі в оренду. (Рис. 3).

У результаті Першої світової та громадянської воєн країна втратила величезну кількість житлового фонду. Проте у перші роки зусилля держави були спрямовані чергу на відбудову та розвиток промисловості. Житлове будівництво відставало у той час, як частка міського населення стрімко зростала. Грандіозні плани соціалістичного будівництва вимагали розвитку нової типології житла.

Рис. 3 Вілла «Гопляна» у м. Трускавець. 1928 р.

У середині 1920-х років переважало будівництво малоповерхових, індивідуальних будинків, яке було зосереджене здебільшого у поселеннях (наприклад у Штергресі або селища ХПЗ (Рис.4)). Забудова провадилася доволі великими масивами, будинки не перевищували двох поверхів.

Рис.4. Арх. В. Троценко. Селище ХПЗ. 1924. Чотириквартирний житловий будинок

У пострадянський період в Україні різко збільшилася номенклатура садибного житла, якість та кількість розпланувальних та стилєвих вирішень. В цілому можна відмітити кілька позитивних зрушень у сфері житлового будівництва періоду незалежності: це відмова від типового проектування та орієнтація у проектному вирішенні на індивідуальність і неповторність, розширення типології житлових будівель, збільшення номенклатури помешкань, комплексний підхід у проектуванні, який полягає в інтеграції житла та об'єктів соціальної інфраструктури.

У Львові та загалом на західній Україні в згаданий період садибне житло розвивалось за подібними тенденціями хоча слід відзначити більш активний вплив європейських архітектурних традицій на архітектуру садибного житла у нашому регіоні до 1939 року. Впродовж майже 250 років існування львівське міське садибне житло пройшло кілька чітко диференційованих періодів розвитку архітектури Львова: класицизм, історизм, сецесія, плюралізм міжвоєнного періоду, де одночасно «зустрічалися» неокласицизм, «двірковий стиль», функціоналізм, радянський історизм, і, зрештою, сьгоднішній варіант постмодернізму та пізнього модернізму. У місті зберегли і досі взірці палацової архітектури, найяскравішим з яких є палац Потоцьких. Палац був збудований у стилі бароко, епохи французького короля Луї XIV у 1880 році за проектом французького архітектора Луї Альфонса Рене Доверн'є (Луї д'Оверню, Людвіга де Верні фр. Louis Dauvergne). Проект модифіковано львівськими архітекторами Юліаном Цибульським та Людвіком Балдвіном-Рамултом і реалізовано під їх керівництвом [4]. (Рис. 5). Після занепаду практики будівництва палаців у місті активно споруджують особняки та вілли. Прикладами можуть бути особняк на вул. Технічній, 2, який було споруджено у 1880 р. (арх. А. Каменобродський). У забудові району Кастелівка привертає увагу мальовничою архітектурою колишня вілла львівського архітектора В. Равського (1897) (вул. Ген. Чупринки, 61).

Окрім особняків та вілл із початком активного розвитку промисловості виникає та активно застосовується новий для міста тип садибного житла – так звані «робітничі будинки». Вони, як правило, будуються цілими районами поблизу промислових районів (наприклад, на Левандівці або робітнича колонія залізничників на нинішній вулиці Смаль-Стоцького). Важливою відмінністю є також факт, що після 1917 року на українських територіях, що відійшли до радянського Союзу, практично припинилось спорудження такого типу житла, окрім винятків про які було згадано вище, в той час як у Львові виник надзвичайно багатий в архітектурному сенсі пласт міського садибного житла.

Рис. 5. Палац Потоцьких у Львові

Це садибне житло, на яке архітекторів міста надихнув польський «двірковий» стиль, наприклад, комплекс «Офіцерська колонія», сформований в районі вулиць Самійленка, Черешнева, О.Пчілки, Архипенка. Ще одним яскравим елементом у архітектурі міста стали садибні будинки у стилі функціоналізму, яких у Львові збудовано чимало. Окрасою міста є комплекс таких будинків під назвою «Професорська колонія». (Рис.5). Будували в цей час і комфортабельні вілли та робітничі однородинні будинки, які є прикладом надзвичайно скромного житла. Вплив такої архітектури на формування образу міста важко переоцінити, а окремі садибні будинки Львова сміливо можна вважати надбанням архітектурної спадщини України.

Рис. 6. Професорська колонія. Львів. 1930-ті роки.

Після завершення II світової війни у Львові впродовж короткого часу (1950-1960-ті роки) за проектами архітекторів Г. Швецького-Вінецького, М. Вендиловича та інших ведеться малоповерхова забудова, за взірцем для якої

слугували садибні будинки періоду функціоналізму (район Сигнівки, район вулиці кн. Ольги тощо).

Рис. 7. Приклад малоповерхової забудови 60-тих років ХХ століття.
М.Львів, вул. Музики, 64

Після цього будівництво садибного житла у місті відновилось тільки із здобуттям Україною незалежності. У даний час таке будівництво ведеться за рахунок знесення чи реконструкції існуючих садибних будинків. Слід зазначити, що часто під приводом реконструкції зносяться цінні архітектурні об'єкти або руйнується образ історично сформованої забудови.

III. Висновки

Міське садибне житло є невід'ємною складовою архітектури практично будь-якого міста з історією понад сто років. Пов'язано це, очевидно із прагненням кожної людини до затишку та безпеки – уособленням чого і є власний будинок. Таке прагнення спричинило до розвитку такого типу житла як садибне, а міське садибне житло стало специфічним компромісом, можливістю жити у місті у практично замиському комфорті. Період занепаду такого типу житла в Україні у ХХ столітті був викликаний суто політичними міркуваннями, а одразу після 1991 року почався новий етап у спорудженні, еволюції міського садибного житла.

Окрім того, нові економічні реалії в Україні спричинили до виникнення гострої потреби у захисті та збереженні історичного садибного житла, яке доволі швидкими темпами знищується новими власниками під приводом реконструкції та реставрації. На прикладі Львова можна спостерігати спотворення образу «Професорської колонії», чисельні надбудови та перебудови практично знищили цілий ряд будівель. Очевидно, що існує потреба у заходах для збереження садибного житла. Такими заходами могло б

бути: визначення охоронних зон і надання їм статусу пам'яток архітектури та містобудування хоча б на місцевому рівні, визначення спеціальних правил щодо нового будівництва та реконструкції в історичних районах, які б включали вимоги та обмеження щодо поверховості, масштабу, колористиці нових будівель, а також вимоги щодо використання нових будівельних матеріалів, дотримання вимоги відповідності нового об'єкту загальному архітектурному образу району, ідентифікація об'єктів, зміна архітектурного образу яких є недопустимою, оскільки вони володіють особливою історико-архітектурною цінністю.

Міська садибна забудова є окрасою будь-якого міста, своєрідним індикатором його антропоцентричності, тому її збереження є важливим завданням сьогодення.

Література

1. Асеев Ю.С. Стили в архитектуре Украины.– К.: Будивельник, 1989. – С. 50-56.
2. Історія української архітектури / Ю.С.Асеев, В.В.Вечерський, О.М. Годованюк та ін.; За ред. В.І.Тимофієнка. – К. : Техніка, 2003. с. 258–259
3. Там же. - С. 267.
4. Архітектура Львова: Час і стилі. XIII—XXI ст. — Львів: Центр Європи, 2008. — С. 361.

Анотация

В статье проанализированы основные направления развития архитектуры городского усадебного жилья Украины и определено место усадебного жилья во Львове на фоне украинских тенденций. Также, предложены направления для сохранения архитектуры городского усадебного жилья.

Ключевые слова. Усадебный дом, жилье, Львов, дворец, вилла.

Annotation

In the article the main directions of development of architecture of manor house of Ukraine are analysed and the place of manor house in Lviv against the Ukrainian tendencies is defined. The directions of preservation of architecture of city manor house are offered.

Keywords. Manor house, housing, Lviv, palace, cottage.